

1. Giriş

Toplum ve birey arasındaki ilişki sosyal bilimlerden incelenirken, bireyin mi toplum üzerinde yoksa toplumun mu birey üzerinde daha belirleyici olduğu öteden beri önemli bir tartışma konusu olmuştur. İktisatta toplum ve birey, sosyoloji de ise yapı ile eylem ikilemi çerçevesinde yürütülen bu tartışmanın kökenini, toplumsal etkilerin bireylerin üzerindeki kısıtlayıcılığını vurgulayan Durkheim'a kadar götürebilmek mümkündür (Baş Dinar 2013, 45). Durkheim, bireyin içinde yaşadığı toplumun bir ürünü olduğunu vurgulayarak toplumu bireylerin toplamından ibaret gören anlayışı eleştirir. Buna göre, toplumsal olgular bireysel ve psikolojik tutumlardan çok daha önemlidir. Bu çerçevede, Durkheim'ın toplum bilim anlayışını "toplumsalın toplumsal alanla açıklanması" olarak özetlemek mümkündür (San 2010, 27). Durkheim'ın bu tezi bireysel eylemin etkisini göz ardı etmesi nedeniyle yoğun eleştirilere konu olmuştur. Bu eleştirilerde, genel olarak toplumun bireylerin eylemlerini kısıtladığı kabul edilmekle birlikte, bireyin eylemlerinin tümüyle toplum tarafından biçimlendirildiği yolundaki düşüncenin doğru olmadığına vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede Giddens (2008), bireylerin toplum içinde edilgen bir şekilde varlıklarını sürdürmediklerine, yaptıkları tercihler ve davranışlarla kendilerini kısıtlayan toplumsal yapıyı değiştirdiklerine dikkat çekmektedir (Giddens 2008, 143-44).

Mark Granovetter 1985 yılında yayınlanmış olan "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness" başlıklı makalesinde birey ve kurumlar arasındaki ilişkiyi açıklayan birbirine zıt iki teoriden bahseder. Bu teorilerden birincisi insanı atomize ve toplumdan yalıtılmış bir varlık olarak ele alır. Bu teoride insan eylemi bütünüyle iktisadi alanla açıklanır. Granovetter bu tür birey anlayışını "eksik sosyalleşmiş" [*undersocialized*] olarak nitelendirir. İkinci teori ise tam tersine insanı bütünüyle toplum tarafından biçimlendirilen diğer bir deyişle insanı "aşırı sosyalleşmiş" [*oversocialized*] bir varlık olarak ele alır. Granovetter (1992) iktisadi eylemin toplumsal ilişkiler ağı içinde gömülü olduğuna ve bu anlamda iktisadi eylemin sosyal olarak koşullandırılması nedeniyle, sadece bireysel güdülerle açıklanamayacağına dikkat çeker (Granovetter 1992, 4). Bu çerçevede, Granovetter (1992)'in işaret ettiği gibi, birey ne sadece eylemleri toplum tarafından belirlenen bir toplumsal varlık ne de sadece kendi çıkarına göre hareket eden rasyonel bir varlıktır. Aslında insanın hem içinde yaşadığı kurumsal ve toplumsal yapıyı belirleyen hem de kurumsal yapı tarafından davranışları ve eylemleri sınırlandırılan bir varlık olarak görülmesi gerekir.

Veblen ve Simon alışkanlık kavramı üzerinden Granovetter'ın anlayışına benzer bir birey tanımlaması yapar. Bu noktada, her iki iktisatçı da iktisadi davranışları fayda ya da kâr maksimizasyonu temelinde açıklayan ana akım iktisadın rasyonel birey anlayışını kapsamlı bir şekilde eleştirir. Her ikisi de bu eleştirilerden hareketle, neoklasik iktisadi analizin gerçek ekonomik süreçleri açıklamak ve gerçek hayattaki iktisadi problemlere çözüm bulma konusunda yetersiz bir kavrayışa sahip olmasının nedenini benimsedikleri rasyonalite anlayışına dayandırır. Bu tür birey anlayışının gerçek hayattaki bireyi yansıtmadığına işaret ederek, alışkanlık kavramı temelinde, eylemlerini daha gerçekçi bir şekilde analiz edebilecekleri bir birey tanımlaması yaparlar.

Bu çalışmanın amacı, Veblen ve Simon'un neoklasik iktisadın rasyonel birey anlayışına yönelik eleştirilerinden hareketle bireyi nasıl tanımladığını incelemektir. Bu çerçevede, her iki iktisatçı bireyi hem içinde yaşadığı toplumsal yapıdan etkilenen hem de davranış ve eylemleriyle alışkanlıklar oluşturarak içinde yaşadığı toplumsal yapıyı belirleyen bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Alışkanlıkların güdümünde olan davranış ile rasyonel davranış arasındaki farklar ilk önce Veblen'in iktisadi söyleminde (1.), daha sonra Simon'un örgüt kuramı çerçevesinde (2.) değerlendirilecektir. Daha sonra, bu iki iktisatçının pozisyonları karşılaştırılacaktır (3.).

2. Veblen'in İktisadi Analizinde Alışkanlık ve Rasyonalite

Veblen'in iktisadi analizinde alışkanlık kavramı Veblen'in neoklasik iktisadın rasyonel birey anlayışına itirazının temel dayanak noktasını oluşturur. Veblen'in neoklasik teoriye alternatif olarak ortaya koyduğu evrimsel iktisat anlayışı edilgen ve soyut bir birey anlayışına değil alışkanlıkları ve eğilimleri olan dinamik bir insan anlayışına dayanır. Bu nedenle, alışkanlık kavramı Veblen'in gerek

neoklasik iktisadi analize olan eleştirilerinin gerekse neoklasik iktisada alternatif olarak geliştirdiği evrimsel iktisat anlayışının anlaşılması açısından oldukça merkezi bir öneme sahiptir.

Veblen'e göre evrimsel bir bakış açısı, yaşam sürecini incelemeyi ve bu süreci birikimli neden sonuç ilişkileri bakımından ortaya koymayı gerektirir. Bu çerçevede, Veblen maddi hayatın geçirdiği kümülatif değişim sürecini incelemenin iktisat biliminin temel amacı olduğunu vurgular (Veblen 1998 (1898), 404). Veblen'e göre maddi hayatın kümülatif bir şekilde değişmesine neden olan temel faktör teknolojidir. Veblen bu anlamda maddi hayatın değişmesine neden olan teknolojiyi insanlığın varoluşundan beri üretilmiş bilgi, yetenek ve çabaların ürünü olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda, Veblen günümüzün maddi koşullarının geçmişin düşünce alışkanlıklarının bir sonucu olduğu vurgular. Toplumun maddi hayatında gerçekleşen değişimler toplumun düşünce alışkanlıklarını değiştirerek kültürel ve kurumsal evrimin itici gücünü oluşturur (Veblen 1973 (1899), 388).

Veblen neoklasik iktisada alternatif olarak ortaya koyduğu evrimsel iktisat anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda geliştirdiği kurumsal evrim teorisi çerçevesinde içinde yaşadığı modern kapitalizmin işleyişini açıklayan bir teori ortaya koymuştur. Bu çerçevede, 1904 yılında yayınlanan "The Theory of Business Enterprise System" ve 1923 yılında yayınlanan "Absentee Ownership" isimli eserlerinde modern kapitalizmin özelliklerini ve işleyişini detaylı bir şekilde incelemiştir. Veblen'e göre içinde yaşadığı 19.yy Amerikan kapitalizminin en belirleyici özelliği işadamlarının ilgisinin endüstriyel faaliyetlerden çok finansal faaliyetlere yönlendirmesidir. Modern kapitalizmde iş adamları paradan para kazanmaya odaklanmakta ve reel üretim sürecini arka plana itmektedir. Veblen bu durumun kurumsal evrim süreci içerisinde hangi kültürel değerlerle ve kurumsal uygulamalarla şekillendiğini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Veblen'e göre modern kapitalizmde iş adamlarının para kazanma hırsı ilkel çağlardaki yağmacı içgüdülerin bir devamıdır. Dolayısıyla, Veblen ilkel çağlardan günümüze toplumun yararına olan verimli faaliyetler ile sömürme esasına dayanan faaliyetler arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. Modern kapitalizmdeki finans ve endüstri arasındaki gerilimi ilkel çağlardaki yağmacı düşünce alışkanlıklarının bir devamı olarak görmüştür.

Veblen alışkanlık kavramına dayanarak hem neoklasik iktisada alternatif bir yöntemsel anlayış ortaya koymuş hem de benimsediği yöntem anlayışına uygun bir şekilde kurumsal evrimi açıklayan bir teori geliştirmiştir. Veblen'in asıl amacı içinde yaşadığı modern kapitalizmin nasıl işlediğini anlamaktır. Ancak Veblen modern kapitalizmin sadece o günkü ekonomik ilişkiler temelinde açıklanamayacağını düşünmektedir. Veblen'e göre modern kapitalizme dair gerçekçi ve tatmin edici bir açıklama yapılabilmesi için modern kapitalizmi oluşturan kurumsal ve kültürel yapıların geçmişten günümüze nasıl aktarıldığının anlaşılması gerekir. Bu çerçevede, Veblen'in modern kapitalizmi oluşturan kurumsal, kültürel ve ekonomik yapıyı da alışkanlık kavramı temelinde analiz ettiği görülmektedir. Bu çerçevede, Veblen alışkanlık kavramı temelinde bütüncül bir teori ortaya koymuştur. Alışkanlık kavramı olmaksızın ne Veblen'in geliştirdiği yöntem anlayışının ve bu yöntem anlayışı doğrultusunda geliştirdiği kurumsal evrim teorisinin ne de modern kapitalizmin işleyişine dair yaptığı açıklamaları anlamak mümkün değildir.

W.S. Jevons, L. Walras ve C. Menger tarafından temelleri atılan marjinalist devrim insanı faydasını maksimize etmeye çalışan bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede neoklasik iktisatta rasyonel davranış fayda maksimizasyonu biçiminde tanımlanmıştır. Veblen'in neoklasik iktisadın dayandığı hazcı (hedonistic) düşünceyi aşağıdaki cümlelerle eleştirmektedir: (Veblen 2017 (1898b), 85).

"Hedonist insan kavrayışına göre insan, şimşek gibi hızlı bir haz ve elem hesaplayıcısıdır, faaliyet alanında onu sağa sola salındırmakla birlikte zedeleden bırakan uyarıcı itki etkisindeki homojen mutluluk arzusu küreciği gibi salınır. Ne öncesi ne de sonrası vardır. İnsan soyutlanmıştır ve veridir, kendisini bir yönden diğerine savuran kuvvetlerin mücadelesi olmadıkça kararlı dengededir. Doğal boşlukta kendinde dengededir, kuvvetlerin paralelogramı bir başka eksene kaymasına yol açıncaya kadar kendi spiritüel ekseninde simetrik bir biçimde döner, bundan dolayı amaç hattını takip eder. Etki kuvveti biterse, daha önce olduğu gibi, kendi arzu küresine geri döner. Spiritüel olarak, hedonist insan başlangıç nedeni değildir.

Kendisine yabancı ve dışsal olan şartların dayattığı bir dizi değişime tabi olma durumu haricinde, bir yaşam sürecinin merkezi değildir”

Yukarıdaki alıntı yakından incelendiğinde Veblen’in neoklasik iktisadın rasyonel ve hazzı birey anlayışına itiraz etmesinin temelinde böyle bir insan anlayışının insanı edilgen, sabit ve değişmez bir varlık olarak ele alması bulunmaktadır. Neoklasik iktisat insanı kendi kişisel çıkarını maksimize etmekten başka bir şey düşünmeyen bir varlık olarak tasavvur eder. Böyle indirgemeci bir birey anlayışı insanı hazlarının güdümünde basit bir makineye dönüştürür. Bu çerçevede, Veblen bireylerin sadece haz odaklı davranışlarının değil, amaçlı ve alışkanlıklara dayalı eylemlerinin de incelenmesi gerektiğini vurgular (Baş Dinar 2011a, 180).

Veblen’e göre insan “*insan basitçe çevre kuvvetlerin yörüngesinde yer alarak tatmin edilen bir arzular yığını değildir, daha ziyade gözler önüne serilen etkinlikte dışavurulan ve gerçekleştirilmeye çalışılan eğilim ve alışkanlıkların tutarlı bir ürünüdür*” (Veblen 2017 (1898b), 85). Veblen böyle bir insan doğası anlayışına dayanarak insan davranışlarının zevk ve acı çekme ile sınırlandırılmayacağını ileri sürmüştür. Bu çerçevede, Veblen’e göre gerek insani etkinlik gerek de diğerlerinin arasındaki iktisadi etkinlik verili arzuların doygunluğa ulaştırılması sürecine bağlı olarak kavranamaz (Veblen 2017 (1898b), 85).

Veblen eyleyen ile etkinlik arasında aşağıdaki bir ilişkiden bahsetmektedir: (Veblen 2017 (1898b), 86).

”Etkinliğin kendisi sürecin tözel bir olgusudur ve kılavuzluğunda eylemin vuku bulunduğu arzular, etkinliğin veri bir durumda kendini gözler önüne serceği spesifik bir yönelimi belirleyen mizaç koşullarıdır. Bu mizaç koşulları, ilişkili olduğu belirli bir eylemdeki eyleyenin tutumu olarak dikkate alındığı sürece, söz konusu koşullar altında hareket eden birey için tanımlayıcı ve nihaidir. Fakat bilimin bakış açısına göre bunlar eyleyenin var olan zihin yapısının unsurlarıdır ve öncüllerinin ve o ana kadarki yaşamının sonuçlarıdır. Bunlar eyleyenin kalıtsal özelliklerinin ve geçmiş deneyimlerinin ürünleridir; belirli gelenekler, konvansiyonaliteler ve maddi koşullar bütünü altında kümülatif bir şekilde gelişirler ve süreçteki yeni bir adım için hareket noktası olurlar. Bireyin iktisadi yaşam tarihi, araçların amaçlara kümülatif bir şekilde adaptasyonu sürecidir, bu kümülatif değişme, devam eden bir süreç olduğundan dolayı, herhangi bir noktadaki eyleyenin ve onun çevresinin geçmişteki sürecinin bir sonucudur. Eyleyenin bugünkü yaşam yöntemleri, geçmişten aktarılan yaşam alışkanlıklarının ve geçmiş yaşamın mekanik bir artığı gibi kalan koşulların uygulanmasıdır”.

Veblen’e göre tüm diğer hayvanlar gibi insan da yaşadığı çevreden gelen uyarıcılara tepki veren, alışkanlık ve eğilimlere tabi bir eyleyendir. Ancak insan diğer hayvan türlerinden farklı olarak zeka sahibi olduğu için amaca yönelik eylemde bulunma eğilimiyle donatılmıştır. İnsan yaşadığı çevreyi kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürebilme kapasitesine sahiptir. İnsanın bu çabası her şeyden önce endüstriyel ya da iktisadi bir çabadır (Veblen 2017 (1898a), 27).

“İnsan iktisadi yaşamında bir eyleyendir. Bu çaba harcama eğilimi değil başarıma, amaca ulaşma eğilimidir. Önceliği endüstriyel ya da iktisadidir. İktisadi yaşamında insan bir eyleyendir, soğurucu değil; her eyleminde bir takım somut, nesnel ve kişisel olmayan amaçları gerçekleştirme arayışında olan bir eyleyendir” (Veblen 2017 (1898a), 27).

Veblen tüm diğer türlerde olduğu gibi insanı da alışkanlık ve eğilimleri olan bir varlık olarak tanımlar. Veblen aynı zamanda insanın sosyal bir varlık olduğuna ve toplumsal evrim sürecinde zorunlu olarak barışçıl eğilimler geliştirmek zorunda kaldığına dikkat çeker. Özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte insan ırkı bu barışçıl tavrından uzaklaşmış olsa da insanların günlük düşünme ve hissetme alışkanlıklarında var olan barışçıl eğilimlerin izlerinin bulunduğunu belirtir (Veblen 2017 (1898a), 31). Özel mülkiyetin gelişmesinden önce ilkel çağda yaşam alışkanlıkları kavgacı ve yıkıcı

olmaktan uzaktı. İnsanın bu dönemde barışçıl bir eğilime sahip olması yaşamın getirdiği zorunluluktan kaynaklanır. İnsanlar yaşamın gerektirdiği gereksinimleri karşılamak için işbirliği ve dayanışma halinde yaşamak zorundaydı. Yağmacı bir yaşam tarzına geçmeden önce insanın yaşamı çalışma içgüdüsünü korumak üzere gelişmiştir. Çünkü bu dönemde arkaik insan zorunlu olarak bir grubun içinde yaşamak ve diğerleriyle işbirliği yapmak zorundaydı. Bu erken evrede kendi çıkarını ön planda tutmayan ve güçlü bir dayanışma üzerine kurulmamış olan hiçbir toplumun ayakta kalabilmesi mümkün değildi. Eylemin yönlendiricisi olarak kendi çıkarının peşinde koşmak ancak avcı bir yaşamın doğal sonucu olarak gelişebilir. Avcı yaşam da ancak üreticilerin geçinmesi için gerekenden daha büyük bir ihtiyaç fazlası artığın ortaya çıkmasını sağlayacak aletlerin kullanımından sonra ortaya çıkabilir (Veblen 2017(1898a), 30-33). Bu düşüncelerle, Veblen liberallerin insan doğasının bencil olduğuna dair değerlendirmelerinin aksine insanın özünde barışçıl ve işbirliğine yatkın bir varlık olduğuna dikkat çeker. Kişisel çıkarın ön plana geçmesi ve yağmacı yaşam alışkanlıklarının ortaya çıkması büyük ölçüde mülkiyet ilişkilerinin gelişmesiyle ortaya çıkar.

Veblen'in analizinde alışkanlıklar insanın sürekli olarak tekrarlayarak oluşturdukları etkinliklerdir. Bu alışkanlıklar insanın kolayca karar alıp harekete geçebilmelerini sağlayarak insan davranışlarını yönlendirir. İnsanların sürekli tekrarlayarak oluşturdukları ve alışkanlığa dönüştürdükleri eylemler aynı zamanda alışkanlığa dönüşen bir düşünceler zinciri yaratır. Bu çerçevede, Veblen zamanla yaşama dair geliştirilen alışkanlıkların düşünce alışkanlıklarına dönüşeceğini vurgulayarak alışkanlık kavramını kurumsal evrimin merkezine koyar. Bunu en belirgin bir şekilde Veblen'in kuramsal ilgi odağı olan kurum kavramına ilişkin yaptığı tanımda görmek mümkündür. Veblen 1899 yılında yayınlanan "Aylak Sınıfın Teorisi" isimli eserinde kurumları "*belirli bir dönemde yaygın olarak kabul edilen düşünce ve davranış alışkanlıkları*" olarak tanımlamaktadır (Veblen 1973 (1899), 133). Veblen'in ortaya koyduğu kurum tanımında alışkanlık kavramı merkezi bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, bir kurumun ortaya çıkabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için ortak etkinlikte bulunan bir insan topluluğunun bulunması gerekir. Ayrıca, bu insan topluluğunun sürdürdüğü ortaklaşa etkinlikler sürekli olarak tekrarlanarak toplum içinde alışkanlık ya da kural biçimine dönüşmelidir. Burada, Neale (1988, 122)'in işaret ettiği gibi, burada alışkanlık eylemi hem bireysel düzeyde hem de toplumsal düzeyde insanın çeşitli durumlarda nasıl düşünmeye ve davranmaya eğilimli olduğunu belirleme işlevi görmektedir. Bu açıdan, düşünce alışkanlıkları –diğer bir deyişle kurumlar- toplumsal hayata ilişkin alışkanlıkların sonucu olarak ortaya çıkarak toplum içinde hangi davranışların onaylanacağına ya da onaylanmayacağına dair ortak bakış açısını yansıtır (Neale, 1988: 12). Bu çerçevede, Veblen'in analizinde kurumlar bireylerin eğilimlerini, tercihlerini ve değerlerini biçimlendiren geçmişten devralınan düşünce alışkanlıklarının bir toplamını yansıtmaktadır (Rutherford 2001, 174).

Veblen alışkanlığa dönüşmüş eylemler zinciriyle alışkanlığa dönüşmüş düşünceler zinciri arasında bir tutarlılık ilişkisinden bahseder. Bunun tüm topluluklarda onaylanma başta olmak üzere pek çok geleneksel yaşam ve düşünce biçimi geçmişten devralınan alışkanlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu anlamda, alışkanlık geçmiş ile bugün arasında bir bağın kurulmasını sağlayarak toplumsal yaşamın bütünlüğünün sağlanmasına katkıda bulunur. Yaşam alışkanlıkları bir kez toplum tarafından özümsemiğinde diğer bir deyişle düşünce alışkanlığına dönüştüğünde bir takım ortak davranış biçimleri ortaya çıkartır. Bu çerçevede, Veblen bireyin sosyal çevresi tarafından biçimlendirilen bir varlık olduğuna dikkat çeker. Ancak bu bireyin sadece toplumun düşünce alışkanlıkları yani kurumlar tarafından oluşturulduğu anlamına gelmez. Bu noktada, Veblen bireyin düşünen bir varlık olduğu kadar eyleyen bir varlık olduğuna da dikkat çeker. Bu Veblen'in bireyi sadece içinde yaşadığı toplumun bir ürünü olarak gördüğü ve bireylerin rasyonel yönlerini göz ardı ettiği anlamına gelmemektedir. Veblen bireysel davranışın niyetli [*intentional*] ve amaç yönlü [*goal directed*] yönlerine vurgu yaparak bireylerin amaçlarını en iyi şekilde gerçekleştirmesini sağlayacak yolları ararken zekalarını kullandıklarını da vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Veblen bireyin neoklasik iktisatta olduğu gibi maksimizasyon peşinde koşan bir varlık olarak tanımlanmasına karşı çıkmakla birlikte, yaşam sürecinde amaçlarını en iyi şekilde gerçekleştirebilmelerini sağlayacak alışkanlıklar ve rutinler ortaya koyduğunu belirtir (Rutherford 1995, 448-449). Bu çerçevede, birey sosyal bir varlıktır. Bireyin istekleri, amaçları ve faaliyetleri oldukça karmaşık olan kurumsal yapı tarafından

biçimlendirilmektedir. Ancak, aynı birey yeni toplumsal alışkanlıklar oluşturmak suretiyle kurumsal yapının değişmesine de katkıda bulunur (Baş Dinar 2011b, 10).

Burada Veblen kurumsal evrim sürecinde kurumsal yapının yanı sıra insan doğasının da değişim geçirdiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle, Veblen sabit ve değişmez bir insan doğasının bulunmadığına dikkat çeker. Kurumsal evrim sürecinde insanların ortaya koyduğu maddi yaşam sürecine dair geliştirdiği alışkanlıklar insan davranışlarının yanı sıra insan doğasında da değişimlere yol açmaktadır (Veblen 1973 (1899), 146).

Veblen'in insan doğası ile ilgili tartışmaları içgüdü kavramına dayanır. İçgüdü kavramı da alışkanlık kavramı ile birlikte insan davranışlarına yön vererek kurumsal yapının evriminde önemli bir role sahiptir. Veblen insan davranışlarına yön veren içgüdüleri barışçıl içgüdüler ve yağmacı içgüdüler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Veblen'e göre barışçıl içgüdüler insan doğuştan sahip olduğu ve süreklilik arz eden içgüdülerken, yağmacı içgüdüler ise insanın doğuştan sahip olmadığı belirli bir toplumsal aşamada ortaya çıkan içgüdülerdir. Bu noktada, Veblen ustalık [*workmanship*], aylak merak [*idle curiosity*] ve ebeveynlik eğilimi [*parental bent*] gibi içgüdülerin insan doğasında hep var olduğunu ve toplumsal gelişmenin kaynağını oluşturduğunu ileri sürer (Veblen 1973 (1899), 29-30). İlkel toplum aşamasında toplumun teknoloji düzeyi insanın ancak hayatta kalmasını sağlayacak kadar bir üretim düzeyine sahip olmayı mümkün kıldığı için ustalık içgüdüleri egemendir. Daha önce de değinildiği gibi, toplumun bu aşamasında insanın hayatta kalabilmesinin yegâne yolu endüstriyel faaliyetlerle uğraşmaktır. Bu toplum aşamasında bireyin hayatta kalabilmesi için dayanışmacı değerlere göre hareket etmesi gerekir. Zamanla teknolojik gelişme ile birlikte emek verimliliğinin artması mevcut üretim düzeyinin ihtiyaç fazlası artık ortaya koyacak şekilde yükselmesini sağlar. Üretimdeki bu artış çalışmadan geçimini sağlayabilecek bir aylak sınıfın ortaya çıkmasını sağlar. Özel mülkiyetin geliştiği yağmacı aşamada barışçıl içgüdüler yerini yağmacı düşünce ve davranış alışkanlıklarına bırakır. Yağmacı kültür geliştikçe işler arasında "ağır ve sıkıcı işler" ve "kahramanlık ve cesaret isteyen işler" olmak üzere bir ayırım ortaya çıkar. Bu çerçevede, yaşamın temel gereksinimlerini sağlamaya yönelik endüstriyel işler giderek değersizleşir. Tam tersine sömürme esasına dayalı işler ise değerli kabul edilir (bkz. Veblen 1954 (1934), 93-95). Bu çerçevede, Veblen liberallerden farklı olarak insanların özde barışçıl bir doğaya sahip olduğuna ve insanların sahip olduğu bu barışçıl içgüdülerin toplumsal ve ekonomik gelişmenin temeli olduğuna dikkat çeker. Liberallerin insan doğasına özgü olarak kabul ettikleri bencillik, hırs, açgözlülük gibi özellikler insanın doğuştan sahip olduğu özellikler değildir. Özel mülkiyet kurumunun ve dolayısıyla yaşamını sürdürmek için çalışmak zorunda olmayan aylak bir sınıfın ortaya çıkmasıyla birlikte topluma yağmacı düşünce alışkanlıkları egemen olmuş ve toplum barışçıl özelliğini yitirmiştir.

Veblen bu düşüncelerle neoklasik iktisadın hazcı birey anlayışının insanın ve toplumun geçirdiği evrimin anlaşılması açısından yararsız olduğunu ortaya koyar. Çünkü insanın sabit, edilgen ve değişmez olarak alınması kaçınılmaz bir şekilde toplumun da durağan bir şekilde tasvir edilmesine neden olur. Veblen toplumların dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve bu anlamda doğada olduğu gibi sürekli bir evrim halinde olduğunu belirtir. Bu nedenle toplumun statik durağan bir şekilde kavramsallaştırılması içinde yaşanan toplum ve ekonomi hakkında yeterli bir kavrayışın ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu çerçevede, Veblen iktisadın evrimsel bir bilim olması gerektiğine işaret eder. İktisadın evrimsel bir şekilde ele alınabilmesi için ise her şeyden önce insanın sabit, edilgen ve sadece kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden bir varlık olarak kavramsallaştırılmasından vazgeçilmesi gerekmektedir. Veblen'e göre insan davranışları sadece kişisel çıkar dürtüsü ile açıklanamaz. İnsan davranışlarını yönlendiren çok sayıda güdü bulunmaktadır. Bu noktada, Veblen insanın eğilimleri ve alışkanlıkları olan varlıklar olarak ele alınmasının gerekli olduğunu vurgular (Veblen 1973 (1899), 390).

Veblen'in bireyi eğilimleri ve alışkanlıkları olan bir varlık olması aynı zamanda bireyin bir toplumsal varlık olduğunu da göstermektedir. Çünkü bireyin eğilimleri ve alışkanlıkları büyük ölçüde içinde yaşadığı toplumsal ve kültürel çevre tarafından belirlenmektedir. Bireyin eğilimleri ve alışkanlıkları uygarlığın geçmiş deneyimlerinin, geleneklerinin ve sahip oldukları maddi koşulların birikimli bir şekilde aktarılmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Bu çerçevede, toplumsal ve kurumsal yapı nasıl evriliyorsa bireylerin sahip olduğu eğilimler ve alışkanlıklar da sürekli olarak evrilip

değişmektedir. Bu nedenle, Veblen bireyin sahip olduğu bugünkü yaşam biçimlerinin geçmişten günümüze aktarılan yaşam alışkanlıklarına dayandığını ileri sürmektedir (Veblen 1973 (1899), 390-1).

Kısaca ifade etmek gerekirse Veblen'in analizinde alışkanlık kavramı insanın sadece haz peşinde koşan pasif bir varlık olarak değil de sosyal bir varlık olarak ele alınmasında kilit bir konuma sahiptir. Alışkanlık kavramı ile insanların toplum içinde yaşarken kurumsal ve toplumsal yapı içinde birikmiş bir takım alışkanlıklar elde ettiği ve bu alışkanlıkların insanların sahip olduğu içgüdüler ile birlikte insan davranışlarını yönlendirdiği kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre, insan davranışlarını yönlendiren temel güdü acılar ya da hazlar değildir. Bu noktada içgüdü kavramı da alışkanlık kavramı ile birlikte Veblen'in insan davranışlarını açıklamakta kullandığı bir kavramdır. İçgüdü kavramı insanın doğuştan sahip olduğu davranışsal eğilimlere işaret eder. Alışkanlık ve içgüdü kavramı insanın hem kültürel toplumsal yapıdan etkilenen hem de onun ürünü olan bir hem de birtakım doğal içgüdülere sahip bir varlık olarak ele alındığını göstermektedir. Bu anlamda, içgüdü kavramı insanın doğuştan ve özgün olan eğilimlerine ve dolayısıyla bireysel özgüllüklere, alışkanlık kavramı ise bireyin toplumsal ve kültürel sistem tarafından biçimlendirilen yönlerine işaret etmektedir (Kilpinen 2003, 298).

3. Simon'un İktisadi Analizinde Alışkanlık ve Rasyonalite

Herbert Simon da Veblen gibi "iktisadî insan" [*homo oeconomicus*]'un karar verme sürecini indirgemeci olmayan bir yaklaşımla ele alır ve "rasyonel" [*rational*] olduğu varsayımını reddeder. O da Veblen gibi, insan tabiatı her yerde aynı olsa da, mevcut kurumların çok çeşitli olmasından dolayı "beşerî davranış tiplerinin sınırsız denebilecek kadar çeşitlilik arzedebileceğini" vurgular (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 65).

Neoklasik iktisat rasyonel birey tüm seçenekleri öngörebildiğini, en fazla fayda ve kâr getirecek seçeneğe ulaştığını, seçenekleri değerlendirme sürecinin oldukça hızlı olduğunu ve bu esnada en doğru kararı verebilmek birçok veriyi bir bilgisayar gibi işlediğini kabul eder. İşlediği veriler kendi çıkarları, gelecekteki beklentileri, kurumsal yapıya dairdir. Bilişsel kapasitesinin kendisi için olabilecek en doğru seçimi yapmaya elverişli olduğu vurgulanır. Gerçek hayatta eşi benzeri olmayan bu bireyi teorinin ana kahramanı yapmak onun her hareketini sorunlu kılar. Neoklasik teoriye birey böyle olmalıdır da demek doğru bir yargı olmaz. Sadece "iktisadî insan" böyledir bu öğretiyeye göre. Neoklasik teori gerçek hayatta karşımıza çıkan kişilerin davranışlarını modelleyebilecek başka bir alternatif yol sunmaz. Oysa incelediğimiz kapitalist sistem neoklasik teorinin tanımladığı bireyin değil, ondan çok başka şekillerde davranan bir bireyin davranışlarının sonuçlarıyla şekillenir.

İlginçtir ki Simon'un rasyonalite varsayımını sorgulamaya başlaması neoklasik okula uygun çizgide makaleler yayımlayan *Quarterly Journal of Economics*'de 1943 yılında çıkan vergileme üzerine olan makaleyi yazma sürecinde gerçekleşir (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 83). Vergi oranları ve teknolojik değişim üzerine olan diğer makalelerinin yazım süreci boyunca bu sorgulama devam eder. Daha sonra, rasyonalite anlayışının kısıtlılığı farkettiğini ve şirketin daha sahici bir resmini [*lifelike picture of business firm*] yapmaya karar verdiğini yazar (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 270). Ortaya koyduğu bu yeni anlayış başta hunharca eleştirilir. İlk eleştirmenler Edward S. Mason (1952) ve Fritz Machlup (1946)'dır. İlki, Simon'un şirket anlayışının iktisat teorisine uygun olmadığını söylerken, ikincisinin ençoklaştırma konusundaki tavrı çok nettir: "görünüş ne olursa olsun insanlar her zaman ençoklaştırdı." (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 270). Diğer tarafta, yanında hissettiği iki isim vardır: Pittsbutg yıllarındaki yakın arkadaşı ünlü ekonomist Franco Modigliani ve başka bir meslektaş Jack Muth. Neoklasik teorinin temelleri hakkındaki kuşkularının ötesine geçmenin tek yolunun bir alternatif ortaya koymak olduğunu anlayan Simon "İdari Davranış" (Administrative Behavior) adlı kitabı için kolları sıvar. 1950'lerin başında örgütsel denge, iş ilişkileri teorisi ve rasyonel seçimin davranışsal modeli üzerine üç makalesiyle istediği alternatifi oluşturma yolunda yürümektedir. İşin yine ilginç bir yanı vardır: bu makaleler neoklasik teoriyi savunan akademik dergilerde yayınlanır (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 270-271). Simon, neoklasik teorinin yapıtaşlarıyla oynayarak alternatif bir anlatı oluşturmak için

öncelikle kapitalist sistemin baş aktörleri olan şirketleri inceler. Neoklasik şirket teorisi şirketlerin tamamen rasyonel davranarak her zaman karlarını ençoklaştırmayı hedef aldığını söyler. Simon'un teorisinde şirketin amacı karını ençoklaştırma değildir. Simon şirketin yerine rasyonel davranma kapasitesi kısıtlı, karşılaştıkları problemlere karşı en iyi değil "tatmin edici" [*satisfying*] çözümler üreten, birbirleriyle ilişki içinde olan insan gruplarından oluşan "örgüt" kavramını koyar.

Bazen seçimimizi yapabilmek için ek bilgi gerektiğinde bu bilgiyi arayıp bulmak için zaman yoktur, bilgi işleme ve problem çözme gibi bilgisayımusal kapasiteler, hafızayı kurma ve kullanmaya dair sınırlar yüzünden optimum karar vermek imkansızdır. Epistemoloji ve bilim felsefesi alanlarına da önem veren Simon "tatmin edici prensip" [*satisfying principle*] adını verdiği prensibi "ençoklaştırma" prensibine bir alternatif olarak ortaya atar. Bu prensipe göre insanların tüm kararlarını verirken ince ince hesap yapmadığı, daha çok spontane bir şekilde hareket ettiği kabul edilir (Hanoch 2002, 21). Bu fikir Simon'dan çok daha önce Keynes (1936) tarafından da ifade edilmiştir (Hanoch 2002, 21). Simon de için karar alma süreci bir problem çözme sürecidir. Bu esnada insanlar ellerindeki çeşitli bilgileri bilgisayarlar gibi işler. 1972'de çıkan "Human Problem Solving" adlı kitabında bilişsel süreci ve yapay zekayı inceleyerek insanları ve bilgisayarları bilgiyi elde eden, o bilgileri değerlendiren algoritmik sistemler olarak düşünür. Gelen bilgi hafızaya dönüşmektedir (Simon 1991, 229). Bu süreçleri tanımlarken matematiksel dili kullanan Simon, güçlü varsayımlar yapmadan, fenomenin karmaşıklığını olabildiğince sadeleştirerek yol alır, indirgemeci tutumdan kaçınır (Schwartz 2002, 185).

"Neoklasik model tarafından ortaya atılan modelin şartları yerine gelmediğinde insanlar nasıl karar alır?" diye sorar Simon (1989, 376). Simon'un davranışsal modeli kurumsal yapının ve çeşitli rasyonel olmayan elemanların da önemli olduğu bir dünya kurar (Augiera ve March 2002, 8). Alışkanlıklar ya da seçimin nasıl sunulduğu gibi, matematiksel modellerde görünmeyen birçok faktör karar alma sürecinde devreye girer. "En iyi seçim"i yaratabilmek için, neoklasik teori tarafından ortaya atılan tam bilgiye sahip olma, diğer bütün seçenekler tercih edildiğinde bunların hangi sonuçlara yol açacağını bilebilme gibi faktörler Simon'un modelinde yer almaz. Öncelikle karar alma sırasındaki anormallikleri tespit eden Simon aynı konuyla ilgilnenen, Vernon Smith, Alvin Roth gibi deneysel iktisatçıların eserlerini inceler. Simon deneye değil, gerçek problemlerin çözmeye çalışıldığı durumları incelemek ister ve bu yüzden saha çalışmalarına önem verir.

Simon'a göre ister devlet tarafından kontrol edilsin ister özel şahıslara ait olsun, her şirket bir örgüttür (Vane ve Mulhearn 2011, 3). Şirketin davranışsal teorisi Simon'un başlıca katkı vericisi olduğu örgütsel ekonomi alanının bir parçasıdır. Başta 1947 ve 1982 kitapları olmak üzere, şirketin davranışsal teorisine yaptığı katkılardan dolayı 1978'de Nobel Ödülünü almaya hak kazanmıştır¹ (Mahoney 2004, 1). Fakat en önemli eserleri iktisat alanında değil, örgüt kuramı ve kamu yönetimi alanlarındadır. "Administrative Behavior" (1947) ve "Organizations" (1958, James G. March ile), "Sciences of the Artificial" (1969), "Human Problem Solving" (1972, Allen Newell ile), "Models of Bounded Rationality" (1982, 1997) ve otobiyografisi "Models of My Life" (1996) adlı kitapları belediyeler ve şehir yönetiminden devlet yönetimine, tamamlanmamış kontratlamadan hōristik problem çözmeye kadar uzanan geniş bir çalışma alanı içerir.

Yönetim, ortak bir amaca ulaşmak için işbirliği içinde çalışan grupların yaptığıdır. Mesela iki kişinin tek başlarına yerinden kımıldatamayacakları bir taşı işbirliği yaparak taşımaları bir işi yönetmektir. Amaç taşın götürülmesi, yapılan iş de ortak bir amaç için birleşerek taşı taşınmasıdır. İşbirliğine dayanan grup davranışı farklı şekillerde gerçekleşebilir, yani kayayı farklı şekillerde yerinden oynatabilirler: iterek, bir sırtığı ya da demir parçasını manivelâ olarak kullanarak ya da makarayla çekerek. Burada konu hangi teknolojiyle bu işin yapılacağıdır. Fakat asıl konu seçilecek teknoloji değildir. Yönetimin konusu daha çok bu işi yönetecek kimselerin nasıl tespit edildiği, bu işbirliğine nasıl teşvik edildikleri, nasıl bir işbölümü gerçekleştirdikleri, her birinin gerçekleştirdiği görevi nasıl icra ettiği, bu işi nasıl öğrendikleri, her birinin sarfettiği çabanın başkasının çabasıyla nasıl uyduğu gibi konulardır (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 1-2). Faaliyetlere katılanların herbirine görevler verilmiş, ilişkileri "en az çaba ve maddi masrafla" gerçekleştirilebilecek şekilde

¹ Hayatı için bakınız Augier (2001) ve Augier ve March (2002).

düzenlenmiştir. Bu yönetsel birimlere verilen “biçimsel örgüt” [*formal organization*] adı verilir. Simon bu kavramı “faaliyete katılanlardan herbirinin oynayacağı rolün ve yapacağı işlerle yerine getireceği görevlerin belirtilmiş [olduğu] planlanmış bir işbirliğine dayanan faaliyetler sistemi” olarak tanımlar (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 3).

Kamu ve özel şirketlerin yönetimleri arasında farklar vardır elbet fakat Simon için ikisi de yönetim biliminin altında incelenen ünitelerdir (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 6-8). Bunun dışında kamu kuruluşları ile özel şirketler arasında birçok benzerlik vardır. İki tip örgütün de işlemesi yetenekli yöneticilere bağlıdır. Ayrıca, varoluşları kanuna dayanır ve bu kanun iki örgütte çalışanlara da faaliyetlerini belli hukuk kurallarına göre icra etmelerini buyurur. Diğer taraftan, özel kuruluştaki çalışanların faaliyetleri daha ayrıntılı açıklanmıştır. Kamuda çalışanlar devletin çeşitli üst kurullarının denetimine daha çok tabidir. Özel şirket yöneticileri kendi örgütleriyle kamunun çıkarları arasındaki ilişkiyi yorumlarken, kamunun görevlendirdiği bir kişiye göre daha özgür düşünebilirler (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 50).

Yönetimsel kuruluşlar insanlardan meydana gelen topluluklardır. Bu insan tipini Simon “idarî insan” [*administrative man*] ya da “yöneten insan” olarak adlandırmıştır (March ve Simon 1966 (1958), 137; Vane ve Mulhearn 2011, 4). “İdarî insan”, “iktisadî insan” [*economic man*]² kapsar çünkü onun da en büyük kaygısı verimliliktir. Verimlilik, Simon’a göre, mevcut kaynakların kasten israf oluşturmayacak şekilde iyi kullanılması demektir (Simon, Smithburg, Thompson 1967 (1950), 64). Örgüt olarak tanımlanan her kuruluşun verimliliği gündemdedir. Devletin verimliliği de bunun içine girmektedir. Kişi ve örgüt arasındaki ilişkiler karmaşıktır. Simon’un bu konudaki açıklamaları daha çok “yukarıdan aşağıya nedensellik” [*downward causality*] şeklinde tanımlanan, örgütün birey üzerindeki etkilerini de konu almaktadır; bu anlamda neoklasik teorinin benimsediği “yöntemsel bireycilik” [*methodological individualism*] den de, sosyolojik açıklamaların konusu olan “holizm” [*holism*]’den de farklıdır. Kişinin kararları sadece bireysel değildir, örgüte bağlı ve örgütün davranışlarının bir parçasıdır. Kişinin öncülleri bu bağlamda bireysel öncüllerden farklıdır, örgütün değer öncüllerinin de etkisindedir (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 82).

Tekrar söylemek gerekirse, Simon’un kamu yönetimi teorisinin iktisadi kararları gerçekleştirmekle yükümlü “iktisadî insan”ı aynı zamanda “idarî insan”dır. “İdarî insan”ın yönetirken verdiği kararlarda psikolojik özellikleri de gündemdedir. Ayrıca, yönetim ile politika da içiçedir. Bu içiçelik iktisadi kararları da etkiler (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, XII-XIII).

“İktisat ilmi, ‘iktisadî insan’ adını verdiği, kendi çıkarından başka birşey düşünmeyen muhayyel bir kişiden söz etmektedir, ‘idarî insan’ ise örgüt içindeki davranışları yukardan beri açıkladığımız eğilimleri gösteren muhayyel bir kişidir. ‘İdarî insan’, örgüt amaçlarını alacağı kararlar için değer öncülleri olarak kabul eder; örgütün öbür üyelerinin kendi üzerinde yaptığı etkilere karşı özellikle duyarlıdır; kendisinin başkaları ve başkalarının kendisi karşısındaki rolü hakkında bazı beklentileri vardır; ve son olarak örgüt amaçlarını gerçekleştirmek konusunda yüksek bir motivasyona sahiptir. ‘İdarî insan’ın belki de en dikkate değer ve eşsiz yönü, örgütten gelen etkilerin yalnız onun belirli bazı şeyler yapmasına (örneğin orman yangınına söndürmek) sebep olmakla kalmayıp aynı zamanda onda örgüt amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli olan şeyleri başkalarıyla işbirliği halinde yapma alışkanlığını da yansıtmasıdır. Yani böylece kişide başkalarıyla birlikte çalışma alışkanlıkları doğar.” (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 74-75).

Düşününürün “Kamu Yönetimi” kitabını çeviren Cemal Mıhçıoğlu (1966, IX) tarafından kitabın başlığında Simon’un yaklaşımını “klasik okul mensuplarının iddialarından farklı olarak, ‘olması gerekeni’ değil ‘olanı’ araştıran, kamusal örgütlerle bir araya gelen insanların nasıl ‘davrandıklarını’ inceleyen” bir tarzda olduğunu yazar. Simon’un “iktisadi birey” ve “idarî birey”i kapsayan açıklamaları örgüt teorisinin içinde nüvelerini verir. Simon insanı iç çelişkileri, zayıflıkları,

² Bu ayrım Simon tarafından yapılmıştır. Bakınız March J. G. ve Simon H. 1966 (1958): 137.

tıkanıklıkları, korkuları ve bocalamaları olan bir yaratım olarak algılar. “İdarî insan”ın kapsadığı “iktisadî insan” neoklasik teorinin “iktisadî insan”ı olamaz çünkü “idarî insan” rasyonel olmayan davranışlara da sahiptir. Bunun en görünür hali aile şirketlerinin işleyişinde tezahür eder:

“Yönetim faaliyetlerinin çoğu şuursuz –yani bilinçli ve biçimsel olarak planlanmamış– olmakla birlikte, yine de yönetim faaliyetleri niteliğine sahiptirler. Baba çok kere ailenin başı sayılır, fakat başkanlığa oylamayla getirilmemiştir. İyice kılıbık değilse, aile için gerekli kararları alıp aile üyelerine görevler vermek suretiyle bir yönetim işi yapar.” (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 4).

İdeal bir insandan çok gerçeğe en yakın olanı, mükemmel seçimler yapamayan insanı tanımlar ve bunu modelize ederek teorisini oluşturur Simon:

“Bazen, örgütün, davranışlarda bulunan bir insan grubu olduğunu unuturuz. Unuturuz ki bu insanlar âlet ya da makine değildir; duyguları, umut ve korkuları vardır. Zaman zaman hastalanır, acır, kızar, bunalır, sevinir ve üzülürler. Davranışları, doğdukları günden (hatta birçok psikologlara göre daha öncelerden) başlayan ve devamlı olarak dört bir yandan gelen çeşitli etkilere maruzdur. Örgüt içindeki davranışlar bütün bu etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkar.” (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 49).

İktisadi kararlar gerçekte nasıl alınır? İktisadi birey hangi etkenler altında karar verir? Bu süreç gerçekte nasıl işler? Hesapsız kitapsız tamamen anlık yönelimine göre mi, geçmişten getirdiği alışkanlıklarını tekrarlayarak mı, yoksa hiçbir şekilde açıklayamadığı bir takım güdülere göre mi? Bu sorular Simon’un insanların ve makinelerin bilişsel mekanizmaları, örgütler ve kurumların nitelikleri ve yönetim biliminin çok çeşitli sorunlarını ele alan araştırmalarına yön veren başlıca soruları olmuştur. İnsanın seçimleri şüphesiz birçok etken altındadır. Simon’a göre (1966, 50) bu etkiler altında farklı insan davranışları türer. Bu davranışları şu kategorilere ayırır: “bilinçli”, “bilinçsiz”, “aklı” (rational), “gayriaklı” (irrational), “örgütün amacıyla ahenkli”, “örgütün amacıyla ahenkli olmayan” davranışlar (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 50). İncelenmesi en kolay kararlar bilinçli olan kararlardır. Simon’a göre davranışlar bazı öncüllere göre şekillenir. Bilinçli davranışlar gerçekleşirken iki öncül söz konusudur: “değer unsurları” [value elements] ve “gerçek unsurları” [factual elements]. Birinciler “amaçlar”dır ve şu soruya verilecek cevabı karşılarlar: amacım, hedefim nedir? Diğerleri ise “araçlar” olarak kabul edilir ve şu soruyu tatmin ederler: bu yollardan amaca en uygun olanı hangisidir? Bilinçli kararlar alınırken bu iki unsurun ayrıştırılması oldukça güç olsa da birçok amaç kendilerinden sonraki amaçlar için birer araçtır (Simon, Smithburg ve Thompson, 1966: 52). Simon analizini bu öncülleri etkileyenleri ele almaya kadar derinleştirir. Bunlar arasında “tesislerin toplu etkisi; kişinin örgüte girmeden önceki yetiştirme tarzı; kişi örgüte girdikten sonra onun üzerinde etki yapan fakat kaynağı bakımından örgüt dışından gelen etkiler; örgütün işgören üzerinde ‘biçimsel’ kanallardan yaptığı etkiler; topluluk törelerinin etkisi; kişilik farkları; ‘dış’ örgütlerden gelen etkiler; eğitimin etkisi; personel seçimi” bunlardandır (Bknz. Simon 1966, 59-71). Diğer taraftan, yine karar verme mekanizmalarını etkileyen, örgütün biçimsel ve doğal yönlerinin kişi üzerinde yaptığı etkiler de incelenir (Bknz. Simon 1966, 72- 82).

Neoklasik iktisat sadece “bilinçli” kararları ekonomik teorinin konusu yapar, diğer türdeki insan davranışlarını dışarıda bırakır. Fakat bu “bilinçli” davranış dışındaki kararların yok olduğu ya da diğerlerinden daha az önem arz ettikleri anlamına gelmez. Oysa, Simon’un davranışsal modelinde bilinçsiz davranışlar da bilinçli davranışlar kadar önemlidir. Bilinçsiz davranış herhangi bir bilgi ya da hesaplama olmaksızın kişinin otomatik olarak ürettiği davranışlardır. Kişiler bazı durumlarda neden o şekilde hareket ettiklerini bilemez, açıklayamaz yahut “açıkla[s] bile yapt[ıkları] şey, gerçek bilinçsiz nedenlerin haklı gösterilmesine yönelmiş bir çabadan ibaret kalır (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 51).

“Bilinçsiz davranış”a örnek olarak alışkanlıkla gerçekleştirilmiş davranış sayılabilir. Simon’un davranışsal modelinde alışkanlık kavramının önemli bir rolü vardır. “Tatmin edici” sonuca ulaşmanın bir yoludur alışkanlığımız olan hareketi gerçekleştirmek. Bu süreçte kâr-zarar, zevk-acı, maliyet-kazanç hesaplama mekanizmaları devre dışı kalır. Simon bu durumu şöyle açıklar (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 51):

“Bilinçsiz, daha önce edinilmiş alışkanlık ve melekelerin sevkiyle yapılan, aynı derecede önemli bazı davranışlar daha vardır. İyi bir daktilo, bir saniye içinde birçok defalar yazı makinasının hangi tuşlarına ve hangi parmaklarıyla vuracağına ‘karar verir’. İyi bir eğitime tabi tutulmuşsa, bu kararları kafasından çok parmakları verecektir. İşte bu sebeple –memurun alışkanlıkları ve yerleşmiş tepkileri arasına girmiş olan- bu gibi davranışlardır ki bir yönetim örgütünün etkinliğini (verimli çalışıp çalışmadığını) tayin edecektir.” Peki sosyal bilimci neden bu biliçdışı davranışlarla ilgilenmelidir? Çünkü, Simon’ın cevabı kısa ve özdür: örgütlerin, bireylerin kısacası tüm karar alan mekanizmaların “başarıları yanında başarısızlıklarını da açıklamak istiyorsak akıl-dışı [non-rational] davranışları da anlamalıyız.” (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 51).

Simon “alışkanlık”la tercihi birbirinden ayırır. Alışkanlık davranışsal katılıkla ilgilidir. Alışkanlığa göre hareket etmek, uyarıcı ile buna verilen davranışsal cevap arasında sabit bir çağrışıma göre davranmak anlamına gelir. Daha sonra, alışkanlık, uyarıcının ortaya çıkışı ile buna verilen cevap arasında olan çok kısa bir zamana bağlıdır. Alışkanlıkla yapılan hareket sırasında bilişsel katılık tarafından tanımlanır, otomatik (yani yansıtıcı olmayan ve hatta bilinçsiz) zihinsel mekanizmalar yürürlüğe girer. Brette, Lazaric ve Da Silva (2017, 574)’e göre bu konu Simon’da alışkanlık ve karar arasındaki zıtlığı gösteren en önemli özelliktir. Simon’un davranışsal modeli bu iki ayak üzerine inşa edilmiştir : “rutin cevaplar” ve “problem çözümü gerektiren cevaplar” (March ve Simon 1966 (1958). Alışkanlık, bir uyarıcının etkisi altında ya da belli bir bağlam içinde belli şekilde davranmaya meyilli olmak demektir. Simon’a göre alışkanlık, belli bir amaca yönelen davranışın gerçekleşmesi sırasında çok önemli bir görev üstlenir. Gerçekleşmesi istenen hareketle ilgili bilinçli bir düşünme sürecine gerek olmadan, aynı uyaranlara ya da durumlara aynı cevapların ya da tepkilerin verilmesine olanak sağlar (Simon 1976 (1947), 88).

Kıt kaynakların en iyi şekilde kullanılmaması yönetim bilimcinin ve iktisatçının incelemesi gereken bir konudur. Simon şöyle ifade eder: “Mevcut kaynakların kasten israfı ya da iyi kullanılmaması genellikle mantıksız ve hatta ahlâka aykırı bir hareket sayılır.” (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 64). Bu tip durumların neden ortaya çıktığı belirlenmeli ve tekrar meydana gelmemesi için önlemler alınmalıdır. Simon iktisatçı ya da psikolog olmadan önce sosyal bilimci olduğunu söylese de (Simon 1996, 366) bu konuda sosyoloğunu konuşturur:

“Bir toplumu meydana getiren kişiler arasında da büyük farklar vardır, fakat bir toplum içindeki farklılıklar, toplumlar arasındakilerle karşılaştırılırsa, farklılardan çoğunun kişiselden çok toplumsal nitelikte olduğu görülür. Çoğumuz hareketlerimizde çok defa mevcut kurallara uyucuyuzdur. Esasen insan davranışlarının büyük bir kısmı, o koşullar altında toplumun kişilerden beklediği davranışlar, başka bir deyişle yürürlükteki törelerin gerektirdiği hareket şekilleridir.” (Simon, Smithburg ve Thompson 1966, 65).

Bu bulgulardan yola çıkarak Simon, bireyin karar verirken sahip olduğu kısıtlı bilgiyi, sahip olduğu kısıtlı bilişsel yetilerle işlediğini, bir problem çözer gibi hareket ettiğini ifade eden “sınırlı rasyonellik” [*bounded rationality*] kavramını ortaya atmıştır. İktisat, evrimsel sosyo-biyoloji, bilgisayar bilimleri ve psikoloji alanındaki engin bilgi ve görgülerini birleştirerek oluşturduğu bu kavram, neoklasik iktisat öğretisinin temelini sarsmak amacı güder.

Sonuç

Veblen ve Simon neoklasik teorinin önerdiği insan davranışları modeline karşı duran iki iktisatçıdır. Her ikisi de neoklasik iktisatın teorilerinin öznesi, tek amacı faydasını maksimize etmek olan insan anlayışını eleştirmiştir. Veblen kurumlar Simon ise örgütler üzerine yaptıkları ayrıntılı incelemeler sayesinde, “iktisadî insan”ın içinde yaşadığı çevreden ayrı düşünülemeyeceğini, kurumların ve örgütleri oluşturan bireyler olarak görülmeleri gerektiğini söylerler. İktisadi karar alan bu bireylerin birçok etki altında olduklarını belirterek “alışkanlık” kavramının bu bağlamda incelemesini yaparlar. Bu çerçevede, her iki iktisatçı da insanı alışkanlıkları ve eğilimleri olan bir varlık olarak tanımlayarak, alışkanlık kavramı temelinde insan davranışlarının hazzı maksimize etme ya da acıyı minimize etme ile sınırlandırılmayacağını vurgulamıştır.

Veblen’in ortaya koyduğu yaklaşımda alışkanlıkları ve eğilimi olan insan bir bütün olarak kurumsal evrime yön verir. Bu çerçevede, Veblen’in ortaya koyduğu yaklaşımın daha genel ve bütüncül olduğunu söylemek mümkündür. Simon ise birey davranışlarını daha organizasyonel düzeyde inceler. Bu bağlamda bireyin alışkanlıklarının ve eğilimlerinin firma ve devlet gibi organizasyonlar üzerinden tartıştığını ve ilgisini daha çok şirket gibi mikro ekonomik kurumlara yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Veblen’in analizinde alışkanlık kavramı kurumsal evrimin itici gücüdür. Bu açıdan, Veblen’de alışkanlık kavramı sadece ekonomik ilişkilerin değil bir bütün olarak toplumsal evrimin anlaşılmasında kilit bir role sahiptir. Simon’da bu kavramı sadece ekonomik ilişkiler ekseninde ele almamıştır. Simon da ekonomik konuları idari konular dahilinde sayarak geniş bir pencereden meseleye bakmıştır.

Veblen’in analizinde alışkanlık kavramı hem metodolojik açıdan hem de teorik açıdan merkezi bir konumdadır. Bu anlamda, Veblen’in alışkanlık kavramını Simon’dan çok daha geniş bir şekilde ele aldığını ve analizini bütünüyle alışkanlık kavramı üzerine kurduğunu söylemek mümkündür. Simon’da alışkanlık kavramı sınırlı rasyonaliteye sahip bireylerin firma ve devlet gibi organizasyonlar içindeki davranışlarını açıklamak açısından önemlidir. Simon tarafından ortaya atılan sınırlı rasyonalite kavramı Veblen’de olduğu gibi insanın davranışlarının sadece rasyonellikten ibaret görülemeyeceğini açıklamaktadır.

Sonuç olarak her iki iktisatçı da neoklasik rasyonalite anlayışına karşı çıkararak ekonomiyi ve toplumu gerçekçi bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Neoklasik iktisadın dayandığı rasyonalite anlayışı insanın gerçekçi bir şekilde ele alınabilmesini engellemektedir. Gerçekte birey sadece kişisel çıkarlarının peşinde koşan ve fayda maksimizasyonundan başka bir şey amaçlamayan basit mekanik bir robot değildir. İnsan sosyal bir varlıktır. İçinde yaşadığı toplum tarafından şekillendirilir. Ancak bu insanın sadece içinde yaşadığı toplumun etkisinde olan, onun tarafından belirlenen bir varlık olduğu anlamına gelmez. Bu çerçevede, gerek Veblen gerek Simon insanın akıl sahibi bir varlık olarak eylemleriyle ve davranışlarıyla yeni alışkanlıklar ve yeni davranış biçimleri oluşturarak içinde yaşadığı toplumsal ve kurumsal yapıyı değiştirme gücüne sahip olduğunu vurgular. Bu çerçevede, gerek Veblen gerek Simon ne toplumun bireylerin toplamından ibaret olarak gören ve toplumu tekil bir bireyin davranışlarından hareketle inceleyen yönetsel bireyci düşüncüyü ne de bireyin bütünüyle toplum tarafından biçimlendirildiğini ileri süren yönetsel bütüncül anlayışı benimser. Bu iki iktisatçı da birey ve kurum arasında karşılıklı ve birikimli bir nedensellik ilişkisinden söz eder. Bu çerçevede, bireyin alışkanlıkları ve eğilimleri içinde yaşadığı toplumsal ve kurumsal yapı tarafından belirlenir. Ama aynı birey zekasını kullanarak yeni davranış ve alışkanlıklar oluşturarak kurumsal yapıyı değiştirir. Bu anlamda insan kurumsal evrimin pasif bir unsur olarak kabul edilemez.

Neoklasik iktisadın soyut teorik yapısı 2008 krizinden sonra yaygın bir şekilde tartışılmıştır. Neoklasik iktisada yöneltilen eleştirilerin odak noktasında neoklasik iktisadın dayandığı rasyonalite anlayışı bulunmaktadır. Faydalarını ve karını maksimize edecek şekilde davranan bireyler ekonomide dengenin ve istikrarın sağlanmasının başat aktörleri olarak görülür. Oysa 2008 krizi rasyonel bireylerin kendiliğinden en etkin sonuçları üretmediğini ve ekonomik dengeyi sağlamada başarılı olamadıklarını göstermiştir. İçinde yaşadığımız kurumsal yapı oldukça karmaşıktır ve insan davranışları çeşitlilik gösterir. Bu nedenle, insan davranışını sadece rasyonalite temelinde açıklamak

insana ve topluma dair sağlam bir kavrayışa sahip olmayı imkansız hale getirmektedir. Bu noktada, alışkanlık kavramı insanın gerçekçi bir şekilde açıklanmasında anahtar bir kavram konumundadır. Çünkü alışkanlık bir yandan insanın toplum tarafından biçimlendirilen yönlerine diğer yandan da bireysel olarak aktif yönlerine vurgu yapar. Gerçek hayatta birey ne bütünüyle toplum tarafından biçimlendirilir ne de sadece zekası ve güdülleri ile hareket eder. Bu çerçevede, Veblen ve Simon'un yaptığı gibi, bireyi alışkanlık kavramı temelinde ele almak içinde yaşadığımız ekonomik yapının gerçekçi bir şekilde ele alınabilmesi açısından atılmış önemli bir adım olacaktır.

Alışkanlık kavramı bütüncül bir sosyal bilim anlayışına işaret eder. Bu çerçevede, gerek Veblen gerek Simon iktisadi analiz yapılırken psikoloji ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin tamamından yararlanılması gerektiğini ortaya koyar. Böylece, Veblen iktisadi olayların sadece ekonomiye bakılarak anlaşılamayacağını savunur. Bu çerçevede, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji biliminden yararlanarak içinde yaşadığı modern kapitalizmin işleyişini ortaya koyan bütüncül bir teori ortaya koymuştur. Simon da benzer bir şekilde, insan davranışları alanında yaptığı katkıyı çokdisiplinli bir katkı olarak tanımlamıştır: “Psikologlar iktisatçı, iktisatçılar psikolog olduğumu düşünüyor. Aslında ben bunlardan hiçbirine kendimi ait hissetmiyorum, kendimi bir dünya vatandaşı ve bir davranışsal bilimci gibi hissediyorum” (Augiera ve March 2002, 11).

Veblen'de olduğu gibi Simon'un bu disiplinlerarası duruşu da bilinçlidir. Simon'a göre, disiplinlerin kendilerine özgü dünyaları olsa da ortak konuları bulunur. Eğer birçok disiplinin araştırma alanına girmiş bir konu üzerine çalışılıyorsa mutlaka bu disiplinlerin hepsinden yardım alınmalıdır. Bu çerçevede, Simon'un “Eğer, herhangi bir disiplin seni domine ediyorsa tam tersi argümanları ortaya atan bilimin tarafına geç ve bir süre diğerini eleştir”³ yolundaki çağrısı ekonominin ve toplumun gerçekçi bir şekilde açıklanabilmesi açısından önemli bir çağrıdır.

Referanslar

- Augier, M. ve March, J. G. (2002). A model scholar: Herbert A. Simon (1916–2001). *Journal of Economic Behavior & Organization*. cilt 49: 1–17.
- Augier, M. (2001). Simon says: Bounded rationality matters. Introduction and interview. *Journal of Management Inquiry*. 10 (3), 268-275.
- Baş Dinar, G. (2011a). Bir Bilim Felsefesi Olarak Pragmatizmin Veblen'in Bilimsel Bilgi Anlayışındaki Yeri. Ozan İşler ve Feridun Yılmaz (der.). *İktisadi Felsefeyle Düşünmek*. 171-188. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baş Dinar, G. (2011b). *Kapitalizmin İstikrarsızlığı: Veblen, Keynes ve Minsky*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Baş Dinar, G. (2013). Kurum, İçgüdü ve Alışkanlık Kavramları Temelinde Veblen'in Kurumsal Evrim Teorisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 46 (4) : 45-65.
- Brette, O., & Lazaric N., & Da Silva, V. V. (2017). Habit, Decision-Making, and Rationality: Comparing Thorstein Veblen and Early Herbert Simon. *Journal of Economic Issues*, LI (3): 567-587.
- Giddens, A. (2008). *Sosyolojide Kurumsal Düşünme*. (Yay.Hazr. Cemal Güzel). Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91 (3): 481-510.
- Granovetter, M. (1992). Economic Institutions as Social Constructions: A Framework Analysis, *Acta Sociologica*, 35 (1): 3-11.
- Hanoch, Y. (2002). The effects of emotions on bounded rationality: A comment on Kaufman. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 49(1): 131-135.

³Simon'un 19 Aralık 2000 tarihli söyleşi içinde Augiera ve March, 2002: 2.

- Kilpinen, E. (2003). Clarence Ayres Memorial Lecture: Does Pragmatism Imply Institutionalism?. *Journal of Economic Issues*, 37 (2): 291-304.
- Mahoney, J. (2004). Behavioral Theory of the Firm. In *Economic Foundations of Strategy (Foundations for Organizational Science)*, SAGE Publications, 1-54.
- March, J. G. & Simon, H. 1966 (1958). *Organizations*. New York: John Wiley & Sons. 8th edition.
- Neale, W.C. (1988). Institutions. M.R.Tool (der.) *Evolutionary Economics: Foundations of Institutional Thought* (s. 227-256), M.E. Sharpe Inc.
- Rutherford, M. (1995). The Old and The New Institutionalism: Can Bridge Be Built?. *Journal of Economic Issues*, 29 (2), 443-451.
- Rutherford, M. (2001). Institutional Economics: Then and Now. *Journal of Economic Perspectives*. 15 (3): 173-194.
- Schwartz, H. (2002). Herbert Simon and behavioral economics. *Journal of Socio-Economics*, cilt 31: 181-189.
- Simon, H. A. 1947 (1976). *Administrative Behavior*. Third edition. New York: Free Press.
- Simon, H. A. (1989). The scientist as problem solver. In D. Klahr & K. Kotovsky (Ed.), *Complex Information Processing: The Impact of Herbert A. Simon*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale, NJ, 375-398.
- Simon, H. A. (1996). *Models of My Life*. New York: The MIT Press.
- Simon, H. A. & Smithburg, D. W. & Thompson, V. A. 1967 (1950). *Public Administration*. Alfred A. Knopf.
- Simon, H. A. & Smithburg, D. W. & Thompson, V. A. (1966). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Vane, H. R. & Mulhearn, C. (2011). *Herbert A. Simon. George J. Stigler and Ronald H. Coase*. Edward Elgar.
- Veblen, T. 1998 (1898). Why is Economics not An Evolutionary Science?, *Cambridge Journal of Economics*, 22, 403-414.
- Veblen, T. 1973 (1899). *The Theory of Leisure Class*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Veblen, T. 1920 (1904). *The Theory of Business Enterprise*. New York : Charles Scribner's Sons.
- Veblen, T. 1954 (1934). *Essays in Our Changing Order*. New York: The Viking Press.
- Veblen, T. 1964 (1923). *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*. New York: Augustus M. Kelley.
- Veblen, T. 2017 (1898a). Çalışma İçgüdü ve Emeğin Usandırıcılığı. Eren Kırmızıaltın (der.) *Thorstein Bunde Veblen Seçilmiş Makaleler* :25-40. Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Veblen, T. 2017 (1898b). İktisat Neden Evrimsel Bir Bilim Değildir?. Eren Kırmızıaltın (der.) *Thorstein Bunde Veblen Seçilmiş Makaleler* :71-92. Ankara: Heretik Basın Yayın.